QORAQALPOG‘ISTON MILLIY MUSIQA SAN‘ATINING QAYTA TIKLANISHI

Xodjametova Gulchira Ilishevna – *t.f.n., professor*
gulchirahodjametova@mail.ru
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

ВОЗРОЖДЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА КАРАКАЛПАКСТАНА

Ходжаметова Гулчира Илишевна – *к.и.н., профессор*
Нукусского филиала Государственного института искусств и культуры Узбекистана

RECOVERY OF NATIONAL MUSIC ART IN KARAKALPAKSTAN

Khodjametova Gulchira Ilishevna – *Candidate of historical sciences.*
Professor of the Nukus branch of the State Institute
of Arts and Culture of Uzbekistan

Tayanch so‘zlar: musiqa, milliy kolorit, an’ana, lad, ritmik, tembr, janr, “Muhalles” folklor ansambli, “Ayqulash” va “Amiw tolqını” raqs ansambllari.

Rezyume. Ushbu maqolada qoraqalpoqlarning an’anaviy musiqasining asosi bo‘lgan monodiya haqida so‘z boradi. Unga borliqning og‘zaki tabiati (asrlar davomida o‘qituvchidan o‘quvchiga o‘tgan) va variantlilik xosdir. U ikki asosiy ko‘rinishda – xalq og‘zaki poetik ijodining uzviy qismi va mustaqil san’at sifatida namoyon bo‘ladi. Qo‘shiq boshlanishi ustunlik qiladi. Milliy musiqa asboblari: qo‘biz, dutor, girjek, shinqo‘biz (ayollar orasida keng tarqalgan), nay, balaman va boshqalarda cholg‘u ijrochiligi rivojlangan, biroq u mustaqil ahamiyat kasb etmagan, bu o‘zbek va tojik musiqa madaniyatida kuzatiladi.

Ключевые слова: музыка, национальный колорит, традиция, лад, ритмика, тембр, жанр, фольклорный ансамбль "Мухаллес", танцевальные ансамбли "Айкулаш" и "Амиу толкыны".

Резюме. В этой статье сказывается о основой традиционной музыки каракалпаков являющейся монодией. Для нее характерна устная природа бытования (передававшаяся от наставника к ученику на протяжении веков) и вариативность. Она проявляется в двух основных формах – как неотъемлемая часть устного народного поэтического творчества и как самостоятельное искусство. Преобладает вокальное начало. Инструментальное исполнительство развито на таких национальных музыкальных инструментах, как кобыз, дутар, гиржек, шинкобыз (широко распространенный среди женщин), най, баламан и других, однако оно не приобрело такого самостоятельного значения, какое наблюдается в узбекской и таджикской музыкальной культуре.

Keywords: music, national flavor, tradition, mode, rhythm, timbre, genre, folklore ensemble "Mukhalles".

Summary. This article discusses the foundation of traditional Karakalpak music, which is monody. It is characterized by the oral nature of existence (transmitted from mentor to student over centuries) and variability. It manifests in two main forms: as an integral part of oral folk poetic creativity and as an independent art form. The vocal principle prevails. Instrumental performance is developed on national musical instruments such as the kobyz, dutar, girjek, shinkobyz (which is widely used among women), nay, balaman, and others, but it has not acquired the independent significance observed in Uzbek and Tajik musical culture.

Milliy kolorit muammosi zamonaviy musiqashunoslik, etnomusiqashunoslik va madaniyatshunoslikda markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Musiqa madaniyatida milliy kolorit deganda, ma’lum bir etnosning tarixiy tajribasi, mentaliteti va badiiy tafakkurini aks ettiruvchi barqaror intonatsion – lad, ritmik, tembr, janr va ijrochilik belgilari majmui tushuniladi. Qoraqalpog‘iston musiqa madaniyatida milliy kolorit qadimgi ko‘chmanchilik an’analari, turkiy xalqlarning epik merosi va Orolbo‘yining mahalliy mintaqaviy xususiyatlari kesishmasida shakllanadi. U nafaqat musiqaning tovushli tashkil etilishida, balki uning ijtimoiy-madaniy vazifalari, turmush shakllari va badiiy qadriyatlar tizimida ham namoyon bo‘ladi. Respublika jirov-baxshilar tanlovining o‘tkazilishi tufayli Tenel Kamalov, Baxıtbay Jaqsımuratov, Orınbay Barlıqovlar etishib chiqdi. “Tarona” ashula va raqs ansambli, “Bostan” baxshi-hofizlar ansambli, “Qaradali” ansambli an’anaviy “Biz doslıqtı jırlaymız!” tanlovi g‘olibi bo‘ldi. “Ámiw tolqını” ansambli tashkillashtirildi. Ansamblning badiiy rahbari Ziyada Shamuratovaning ijodiy tashabbuskorligi, tinimsiz izlanishlari ko‘p jihatdan bu havaskorlik jamoasining muvaffaqiyatini ta’minladi.

Qoraqalpoq davlat universitetida Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan artist Oringul Murodova rahbarligida tashkil etilgan “Ho‘rliman” talabalar ansambli o‘zining yorqin iste’dodi bilan san’at muxlislarining e’tiborini tortdi. Ansambl Bolgariya, Chexoslovakiya, Polsha bo‘ylab gastrol safarlarida bo‘ldi. Shu paytda respublikada 17 ta musiqa maktabi va 2 ta bolalar san’at maktabi bo‘lib, ularda 2670 kishi ta’lim olgan. 245 nafar o‘qituvchi 6 ta mutaxassislik bo‘yicha ta’lim berdi. [1.90] 1990-yillarda Qoraqalpog‘istonda musiqa jamoalari soni ko‘paydi. Bu ansambllarning repertuarlari boshqa xalqlar, jumladan, Markaziy Osiyo xalqlarining qo‘shiq va raqslariga boy. Masalan, 1993-yilda “Sarbinaz” ansamblining repertuarida o‘zbek, turkman, tojik, qozoq xalqlarining qo‘shiq va raqslari – “Turkmen qızları”, “Doslarım”, “Xorazm lazgisi”, “Buxorocha” va boshqalar bor edi. 1997-1998-yillarda ansambl repertuari 3 ta tojikcha, 15 ta o‘zbekcha va 4 ta qozoqcha qo‘shiq va raqslar bilan boyidi. O‘sha yillarda “Arıwlar” ansamblining repertuarida 5 ta o‘zbek, 2 ta tojik, 3 ta turkman, 5 ta qozoq raqsi bo‘lgan. [2] “Muhalles” dutorchilar ansambli milliy musiqa va qo‘shiqchilik merosimizni qayta tiklab, xalqimizning bebaho ma’naviy boyligiga aylantirdi”. “Arzıw” xalq cholg‘u-vokal ansamblining repertuari ham xilma-xilligi bilan ajralib turgan. Respublika oliy o‘quv yurtlari qoshida talaba yoshlar ansambllari faoliyati rivojlandi. Tojik, qirg‘iz, turkman, qozoq, o‘zbek qo‘shiq va raqslari Berdaq nomidagi QQDUning “Xurliman”, Ajiniyoz nomidagi NDPIning “Tumaris” ansambllari repertuaridan mustahkam o‘rin egalladi. Qoraqalpoq jirovlari J.Sırımbetov va B.Sabirov 1996-yil 20-25-avgust kunlari Alma ata shahrida qozoq shoiri J.Jabaevning 150 yillik yubileyiga bag‘ishlab o‘tkazilgan konferentsiya qatnashchilari bo‘ldilar. Qoraqalpog‘istonga qaytgach, J.Sirimbetov yurtdoshlari bilan bayram haqidagi taassurotlari bilan o‘rtoqlashdi: “Qozog‘iston, Turkmaniston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Tuva, Xakasiya, Saxa-Yakutiyalik jirovlar, baxshilar bilan birga kontsertda qatnashdim. Qoraqalpoq jirovchilik san’atining o‘ziga xosligi borligiga musiqa bilimdonlari va oddiy tinglovchilarni ishontira olganimdan faxrlanaman. Ba’zi bir jirovshunoslar, olimlar, oddiy kishilar mening qo‘bizimni ushlab ko‘rishdan o‘zlarini tiya olmadilar va shu bilan birga: “Nahotki, bu erdan shunday kuchli tovush chiqsa, u yurakning eng tubigacha etib borsa, eng qattiqqo‘l odamni hayajonga solsa”, – dedilar. Konferentsiyaning ba’zi ishtirokchilari o‘z mamlakatlariga taklif qilishdi va u erda kontsert berishni taklif qilishdi”. [2] “1997-yil yaxshi esimda, – deb eslaydi M.Maulenqulov, – “Qırıq qız” dostoniga bag‘ishlangan simpoziumda qissaxonlar musobaqasida faxrli birinchi o‘rinni egalladi. Keyingi yillarda Berdaq, Sodiq va Abboz shoirlarning yubiley tantanalarida qatnashdi, Berdaq nomidagi QDU va Ajiniyoz nomidagi NDPI jamoalari oldida chiqishlar qildi. Yiliga ikki-uch marta televidenie va radioda chiqish qilaman. Bugungi kunda Qoraqalpog‘istonda meni qo‘shib hisoblaganda uchta qissaxon bor. Bular Chimboy tumanidan Yusupbay Seytniyazov va nukuslik Xalila Dauletnazarov. Respublika rahbariyati, Madaniyat va sport ishlari vazirligi biz qissaxonlarga qo‘llaridan kelganicha yordam berishlarini istardim. Shundagina qissaxonlik milliy san’atning muhim turlaridan biri sifatida yanada rivojlangan bo‘lar edi”. [3]

2000-yil 15-dekabrda Qurbanbay Zaretdinovga “O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi”, Gulxaticha Ayimbetovaga “O‘zbekiston Respublikasi xalq artisti”, Rozimboy Sapaev, Roza Kutekeevaga “O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan artist” faxriy unvonlari berildi. Najimatdin Muxammeddinov “Mehnat shuhrati” ordeni, Bayram Matchanov “Do‘stlik” ordeni, Dilnoza Pirjanova va Toreniyaz Kalimbetov “Shuhrat” medali bilan taqdirlandi.[4] 2001-yil 14-iyulda Xorazm viloyatida qoraqalpoq xalqi bilan do‘stlik bayrami boshlandi. Eng yaxshi san’atkorlar, sozandalar, xonandalar Xorazm aholisi oldida chiqish qilib, qoraqalpoqlarning o‘ziga xos madaniyatini namoyish etdilar. Xorazmliklarning musiqa san’ati biznikiga yaqin. Xorazm “Lazgi”si sadolari hech kimni befarq qoldirmaydi. Xiva xoni Muhammad Rahimxon-Feruz “Maqom” noyob qo‘shiq janrini kelajak avlodlarga etkazishda o‘z hissasini qo‘shgan mashhur bastakordir. Sheroziy (Madrahim Yoqubov) xonanda va sozandalar maktabi alohida o‘rin tutadi. X.Boltaev, K.Ismailova, A.Xaitova, K.Ataniyazov, Bala baxshi Abdullaev, Narbek baxshi Abdullaevlar qoraqalpoq xalqiga yaqin bo‘lib qoldilar. Do‘stlik bayramida xorazmliklar baxshi va jirovlar bilan bir qatorda mumtoz musiqa asarlarining mashhur ijrochilari Q.Serjanov, T.Xojanazarov, R.Kutekeevani ham ko‘rdilar. “Muhalles” folklor ansambli, “Ayqulash” va “Amiw tolqını” raqs ansambllari chiqish qildi. [5.5] Olimlarning g‘oyasiga ko‘ra, etnografik bog‘larda rang-barang qoraqalpoq o‘tovlarini o‘rnatish mumkin, ularda folklor ansambllari ishlaydi, milliy musiqa yangraydi. Folklor musiqasi yangraydigan 5-10 ta o‘tovdan

iborat kichik ekzotik manzilgohlar barpo etish, milliy libosdagi xizmatchilar, noyob qoraqalpoq hunarmandchiligi ustaxonalarini ochish mumkin. [6.2] Musiqaning jonli kuchi – bu uning ruhi, ma'nosi, tabiati, bu mumtoz musiqa, xalq qo'shiqlari, raqslari bilan doimiy muloqotda bo'lishga yordam beradigan odamlarni go'zallikka intilishda birlashtirish qobiliyatidir.

O'rta Osiyo xalqlarining o'ziga xos folklor musiqasi, qo'shiqlari, raqslari, xalq dostonlari, an'anaviy cholg'u musiqasi, hunarmandchiligi, milliy liboslari va cholg'u asboblarini namoyish etgan O'zbekiston va xorijiy mamlakatlarning professional va havaskor folklor ansambllari, sozandalari va xalq baxshilarining ijodiy ko'rigi bo'lgan "Boysun bahori" ochiq folklor festivali buning yana bir tasdig'i bo'ldi. Surxondaryo viloyatining kichik tuman markazida bunday festivalni o'tkazish maqsadga muvofiqligiga ayrim skeptiklarning shubhalariga qaramay, festival` nafaqat bo'lib o'tdi, balki O'zbekiston madaniy hayotidagi juda muhim musiqiy voqea bo'ldi, turli xalqlar o'rtasidagi madaniy muloqot va ijodiy aloqalarni kengaytirish, tinchlik, ezgulik, do'stlik, insonparvarlik va hamkorlik g'oyalarini hayotga tatbiq etish, 10 dan ortiq mamlakatning musiqashunos, folklorshunos, etnograf, san'atshunos, tarixchi, filolog olimlari o'rtasida ilmiy-ijodiy fikr almashish imkonini berdi. [4.89] Bir necha festival kunlari davomida Boysun aholisi O'zbekiston, Tojikiston va Qirg'izistonning turli hududlaridagi xilma-xil folklor musiqasi, qo'shiq va raqslaridan bahramand bo'lish, festival` ishtirokchilari Munchoq, Sayrob, Darband qishloqlariga tashrif buyurganlarida o'zlarining xalq qo'shiqlari, marosimlari, o'ziga xos raqslari va kiyimlarini namoyish etish, folklor ansambllarining festival` dasturlarini tomosha qilish, turli ijrochilik maktablari san'atini ifodalovchi xalq baxshilari, manaschilar, sozanda-cholg'uchilarning chiqishlari paytida o'zlarining xalq qo'shiqlari, marosimlari, o'ziga xos raqslari va kiyimlarini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

"Boysun bahori" festivali dasturi uchta asosiy musiqiy tanlovni o'z ichiga oldi – folklor ansambllari, xalq dostonlari ijrochilari va an'anaviy musiqa ijrochilari bo'lgan sozandalar. Tanlovda ishtirok etish to'g'risidagi nizomga ko'ra, har bir nominatsiya bo'yicha kontsert dasturi, xalq dostonlaridan parchalar, autentik folklor musiqasi dasturi yoki an'anaviy marosim va muayyan marosimni namoyish etuvchi syujetli dastur taqdim etildi. Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Qoraqalpog'iston va Qirg'izistonning 26 dan ortiq xalq baxshilari, jirovlari, dostonchilari, manaschilari ishtirok etgan xalq dostonchilari tanlovi O'zbekiston xalq baxshilari Shoberdi Boltaev, Shomurod Tog'aev, Abdulla Qurbonnazarov (Norbek baxshi), Ro'zimboy Normatov (Qalandar baxshi), Abduqahhor Rahimov kabi taniqli ustozlar o'z mahoratini namoyish etgan avlodlar davomiyligining isboti bo'ldi. Etti yosh va undan katta yoshdagi yosh baxshilar nafaqat ma'lum ijro uslublari va maktablarining tashuvchilari bo'lishadi, balki so'z, hikoya qilish, qo'shiq aytish va an'anaviy cholg'u asbobida chalish mahoratini ham namoyish etishadi. [5.101-102]

Qirg'izistonlik "Manas" dostoni baxshilari Talanta ali Boqchiev va Urkash Mambetaliev, qoraqalpog'istonlik jirov Bekbergen Sirimbetov, surxondaryolik baxshi Bobraim Mamatmurodov va Ismoil Anvarov, qashqadaryolik Bahrom Rahimov (O'zbekistonning mashhur baxshisi Qodir baxshi Rahimovning o'g'li), samarqandlik Ziyodullo Islomov (mashhur baxshi Islom shoirning o'g'li) ning chiqishlari juda dinamik va emotsional bo'ldi. "Boysun bahori" ochiq folklor festivali haqiqiy folklor musiqasining eng sara namunalarini namoyish etishning yorqin va o'ziga xos bayramiga aylandi. U nafaqat an'anaviy bo'ladi, balki an'ana va marosimlarni, xalq qo'shiqlari va raqslarini saqlab qolish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi, folklor musiqasini tarqatish va targ'ib qilish bilan shug'ullanuvchilar uchun foydali bo'ladi, deb o'ylaymiz. "Boysun bahori" O'zbekiston musiqa madaniyati solnomasining yana bir yorqin sahifasidir. [6.32]

Musiqa madaniyatiga globallashuv muammosidan ajralmas bo'lgan jahon kompyuter tarmog'i ko'rinishidagi zamonaviy texnologiyalar yordamga kelishi kerak. Milliy madaniyatni targ'ib qilishda internetdan foydalanish bo'yicha Liisa Vesik (Estoniya), Sevelina Kolarova va Sergey Kondratev (AQSH-Ozarbayjon), Tariel Mamedov (Ozarbayjon) ma'ruzalari tinglandi.

Adabiyotlar

1. QR Madaniyat va sport ishlari vazirligining joriy arxivi. 2000 yilgi hisobot
2. QR MDA, 12-fond, 1-ro'yxat, 45-ish, 51-varaq.
3. Сатбаев О. Табыслар көз қуўандырады // Еркин Қарақалпақстан. 10 декабрь. – Нөкис, 1996.
4. Правда Востока, 16 декабрь. – Т., 2000.
5. Даулетмуратова Т. Дўстлик байрами // Вести Каракалпакстана, 14 июль. – Нөкис, 2001.
6. Золотой проект в сфере туризма // Вести Каракалпакстана. 3 сентябрь. – Нукус, 2002.